

1. zastavení

Naučná stezka *Sudetská hranice*

vás provede okolím města Ústí nad Orlicí, které se v letech 1938 až 1945 ocitlo v obklíčení nové hranice. Na deseti zastaveních se seznámíte s historií regionu, kde Ústí a nejbližší vesnice byly od sebe odděleny pomyslnou čarou nejen na mapě.

Dřevěná hranice

Na základě mnichovské dohody z 29. na 30. září 1938 bylo Československo donuceno podstoupit svá pohraniční území nacistickému Německu, aby se předešlo válečnému konfliktu. Určujícím činitelem rozsahu záboru se stala německá menšina, která obývala především oblasti podél státních hranic a přilehlých pohoří. Státní hranice, totožná s dnešní hranicí mezi Českou republikou a Polskem, se během deseti dní posunula na dohled k Ústí tak, že se z města vnitrozemského stalo město pohraniční v okleštěném výběžku. Hraniční čára se stihla pouze vykolíkovat a k trvalejšímu vytyčení již nedošlo kvůli světové válce. Proto byla protektorátní hranice označována jako dřevěná.

Wildenschwert

Ústí nad Orlicí mělo vzhledem k prolínání českého a německého živlu v regionu i svůj německý název. Původní označení Wilhemsuerd (poprvé zmíněn 1292), což lze volně přeložit jako Vilémův ostroh, je zřejmě odvozen od jména šlechtice Viléma z Drnholce. Oficiální tvar Wildenschwert, v překladu divoký meč, je pozdější zkomoleninou. Český název Ústí vychází z polohy slovanské osady při soutoku Tiché Orlice a Třebovky, která pak splýnula s nově založeným městem na zmíněném ostrohu.

2. zastavení

Středověká kolonizace kraje

Pomezí Čech a Moravy bylo na přelomu 10. a 11. století osídleno velmi řídko. Panovník i církev tak měli zájem na hospodářském využití tohoto rozsáhlého území. Na tento již poměrně náročný úkol však domácí české obyvatelstvo nestačilo. Proto ve 13. století z iniciativy Přemysla Otakara II. a olomouckého biskupa Bruna ze Schaumburka, v některých případech i šlechty, přicházeli němečtí kolonisté.

Sudety

Termín Sudety, německy Sudetenland, je v dnešní době používán pro celé území, které bylo na podzim 1938 podstoupeno hitlerovskému Německu. V polštině naopak označuje horské pásmo od Labského údolí v Německu po Moravskou bránu. Jako Sudetenland byla pojmenována také jedna ze čtyř německých provincií v pohraničí na podzim 1918. Naposledy se s pojmem Sudety setkáváme v názvu Říšská župa Sudety – Reichsgau Sudetenland, za druhé světové války. Od roku 1945 bylo zakázáno užívat pojem Sudety v úředním styku, avšak od 90. let minulého století došlo k jeho částečné rehabilitaci ve smyslu historicko-geografickém.

Hřebečsko

Hřebečsko (Schönhengstgau) je název pro zaniklý německý jazykový ostrov, rozprostírající se po obou stranách historické zemské hranice Čech a Moravy. Toto území zahrnovalo 6 měst (Březová nad Svitavou, Lanškroun, Moravská Třebová, Mohelnice, Svitavy a Zábřeh) a 140 obcí. Do Hřebečska spadal celý soudní okres Lanškroun, zatímco soudní okres Ústí nad Orlicí jen zčásti – jednalo se o obce Libchavy, Oldřichovice, Černovír, Knapovec, Horní a Dolní Houžovec, Hylváty.

3. zastavení

Tříkrát Libchavy

Dnešní Libchavy se původně dělily na tři samostatné vesnice – Horní, Prostřední a Dolní, souhrnně označované jako Německé Libchavy. Ty mohly vzniknout již při osidlovací činnosti pánů z Drnholce na levém břehu Tiché Orlice (město Ústí, ves Oldřichovice a další), ale dokončení jejich výstavby bylo zřejmě spjato s kolonizací pánů z nedalekého Brandýsa. Na tomto doosídlení se mohli podílet i kolonisté srbského původu ze Saska, tudíž rozlišovací přívlastek „německé“ v názvu nemusí prokazovat etnický původ nových obyvatel, ale pouze území, odkud přišli.

Češi a Němci v jednom státě

Soužití různých etnik v mnohonárodnostní habsburské říši nebylo vždy idylické, procházelo složitým vývojem, řadou střetů, ale i vzájemnou spoluprací. Na pozadí vzrůstajícího nacionalismu v průběhu 2. poloviny 19. století se vztahy mezi národy začaly postupně komplikovat. Česká strana se po dosažení kulturní a hospodářské emancipace začala hlásit také o podíl na politickém rozhodování. Situace vygradovala za 1. světové války (1914–1918), jejíž výsledek – zánik Rakousko-Uherska a vznik Československa, rovněž multietnického státu, ovlivnil následující dvě desetiletí.

Pomník padlým

Poblíž libchavského kostela sv. Mikuláše se nachází pomník se jmény 65 padlých mužů ze všech tří částí Libchav. Jistou zajímavostí může být i fakt, že v ostatních německých obcích v nejbližším okolí města Ústí nad Orlicí se tento typ památníku buď nedochoval, nebo ani nevznikl pro finanční nákladnost. Mnohé pomníky padlým v oblasti Sudet, tak jako jiné památky, zanikly po roce 1945.

4. zastavení

Tři dvory

Název Oldřichovice je odvozen od jména Oldřich (německy Ulrich), pravděpodobně lokátora, který ves založil kolem poloviny 13. století. Původní osídlení v roce 1588 téměř zaniklo. Tehdy Adam Hrzán z Harasova vykoupil všechny poddanské usedlosti a zřídil zde poplužní dvůr. Ten ale nevydržel, a tak ho v roce 1622 nový majitel panství Karel I. z Lichtenštejna zrušil a pozemky rozdělil mezi tři sedláky. Tato „nová“ ves byla pojmenována Dreihöf – Tři dvory. Po zániku vrchnostenské správy byla ves v letech 1850–1891 součástí Černovíra včetně osady Na Tiché Orlici (dříve Hutvald). Roku 1950 došlo ke sloučení Oldřichovic s blízkým městem Ústí nad Orlicí.

Socha Bičování Krista

Pomyslným středem vsi bývalo prostranství se sochou Bičování Krista z roku 1737. U ní, ve stínu čtyř vzrostlých lip, si hrávaly místní děti, sloužily bohoslužby pod širým nebem, konaly slavnosti dobrovolných hasičů nebo v roce 1922 oslavy 300 let od „znovuzaložení“ obce.

Karl Hübl

– sedlák, učitel, spisovatel. Narodil se 9. června 1892 na zdejším statku čp. 4. Po návratu z ruského zajetí začal vyučovat při zemědělských kurzech, angažoval se v řadě spolků, byl členem německé agrární strany. V letech 1919–1945, s krátkou přestávkou v roce 1938, zastával funkci starosty Oldřichovic. Z jeho literárního díla zmiňme například básnické sbírky Hřebečský selský rok či Sedlák z východu, publikoval řadu článků z regionální historie. V květnu 1946 byl se svojí početnou rodinou odsunut do Bavorska, kde pokračoval v své pedagogické a literární činnosti. Zemřel 19. listopadu 1968 v Eschenbachu.

5. zastavení

Černovír

Malá obec rozprostírající se v potočním údolí na levém břehu Tiché Orlice. Její počátky lze ztotožnit se vsí Jansdorf (Jankovice), uváděna 1304, ale prokazatelná písemná zmínka je až z roku 1544. V průběhu staletí se zde české a německé etnikum střídalo, či společně existovalo v různém poměru. K roku 1930 tvořili Němci více než 70 % většinu. Mnoho místních docházelo za prací do textilních továren v Ústí a okolních obcí, někteří pracovali v zemědělství, v lese nebo na železnici.

Velká hospodářská krize

Hospodářská krize postihla v letech 1929–1934 především málo rozvinuté a okrajové části Československa a oblasti s převahou průmyslu odkázaného na vývoz (textilní, sklářský, dřevařský), zasáhla též zemědělství a následně i těžký průmysl a bankovníctví. Část nezaměstnaných v regionu našla dočasně práci na stavbě Pastvinské přehrady, městského divadla v Ústí, a v pozdějších letech na výstavbě pohraničního opevnění. Od roku 1935 se situace pomalu zlepšovala, ale neutěšené sociální poměry vedly k politické eskalaci.

Kaple sv. Gotharda

Uprostřed Černovíra se nachází kaple z roku 1851, postavená místo dřevěné zvonice. Její zasvěcení, bavorskému biskupovi z přelomu 10. a 11. století, vychází z popularity tohoto světce v 19. století v německy mluvících zemích. Po druhé světové válce kaple chátrala, až v letech 1994–1995 se uskutečnila celková rekonstrukce a o rok později osazení nového zvonu. To vše za spolupráce německých rodáků, včele s manžely Zimprichovými, a současných obyvatel Černovíra.

6. zastavení

Knapovec

Jeho vznik, stejně i u nedalekého Dolního a Horního Houžovce, je spjat s kolonizací kraje ve 2. polovině 13. století. Zatímco na obou svazích údolí Knapoveckého potoka se nacházela menší stavení domkařů (živili se námezdní prací či řemeslem), větší zemědělské usedlosti byly se svými rozlehlými výměrami situovány na vrchních partiích nad údolím. Podobně jako u jiných německých obcích v okolí, i zde do roku 1945 žilo více obyvatel, než je tomu dnes. Při rozsáhlé správní reformě v roce 1960 je ke Knapovci připojen sousední Horní Houžovec a o pět let později také Dolní Houžovec. Nakonec byl Knapovec i s oběma Houžovci přičleněn od roku 1989 k městu Ústí nad Orlicí.

Spolkový život

V Knapovci existovala do 2. světové války řada spolků. Vedle několika tělocvičných jednot zde působil také cyklistický klub, dále divadelní a pěvecký spolek. Velké oblibě se těšily taneční akce s místní kapelou. Nelze opomenout zdejší sbor dobrovolných hasičů, založen roku 1900. Z politických stran zde dominovali agráři a sociální demokraté.

Na cestě k revoltě

Následky velké hospodářské krize a nástup Hitlera k moci s nepřátelskou politikou vůči Československu vedly k vzednutí ideje sudetoněmecké identity coby předstupně k identitě velkoněmecké. Sílicí henleinovské hnutí bylo paradoxně podpořeno státem nařízeného rozpuštění starších německých nacionalistických stran. Dalším impulsem bylo připojení Sárska zpět k Německu na základě lidového hlasování (plebiscitu) na počátku roku 1935. To vzbudilo u mnohých sudetských Němců naději, že by mohlo dojít také k revizi československých hranic.

7. zastavení

Horní a Dolní Houžovec

Obě vesnice jsou připomínány ve zbraslavské listině k roku 1292. Nacházejí se v údolích při severním a jižním úbočí Zlaté hory. Okolní krajina byla málo úrodná a ve vsích, až na pár statků, převládali drobné usedlosti. Jejich obyvatelé si proto v obživě vypomáhali těžbou dřeva a kamene, předením lnu či jiným řemeslem. V pozdější době velká část z nich docházela do textilních továren v Hylvátech a Ústí, nebo na zapůjčených či svých tkalcovských stavech pracovala doma.

Sakrální památky

V rámci církevní správy náležely oba Houžovce pod faru v Ústí nad Orlicí, od roku 1856 byly přifařeny ke Knapovci. V Horním Houžovci se nachází dvě kulturní památky z počátku 19. století – roubený kostel Navštívení Panny Marie (příklad lidové dřevěné architektury), a socha Nejsvětější Trojice představující cenný doklad kamenicko-sochařské produkce. Vedle celé řady kamenných křížů a božích muk v nejbližším okolí můžeme v Dolním Houžovci nalézt zděnou kapli Sedmibolestné Panny Marie z roku 1904.

Na obranu státu

Na hrozbu válečného konfliktu ze strany nacistického Německa a rostoucí vliv henleinovců v pohraničí reagovala československá státní moc řadou opatření. Vedle modernizace armády a výstavby pohraničního opevnění se jednalo také o posílení četnického a policejního aparátu. Na podzim 1936 vznikla Stráž obrany státu (SOS), složená z vybraných příslušníků armády a pořádkových složek. Ta měla v případě války tvořit první linii obrany v odlehlejších pohraničních regionech. Od poloviny 30. let byla organizována civilní protiletecká ochrana. Ta byla určena k ochraně obyvatelstva proti leteckým útokům.

8. zastavení

Nová hranice

Demarkační linie vycházela z nekompromisního výkladu mnichovské dohody nacistickým Německem na základě německého osídlení. K definitivnímu stanovení hraniční čáry došlo v listopadu 1938, ale město Ústí ještě po následující rok bojovalo proti svému začlenění do Sudet. Zřízením protektorátu 16. března 1939 zanikla státní hranice druhé republiky. Zůstala jen celní hranice s omezenou pravomocí finanční stráže. I tato hranice byla zrušena k 30. září 1940, kdy na jejím místě existovala pouze tzv. policejní hranice, kterou zabezpečovala říšská pořádková policie.

Význam železnice

Obsazením okolních německých obcí na počátku října 1938 došlo k přerušení silničního spojení ve třech směrech a dvou železničních tratí – na Kyšperk (Letohrad) a Českou Třebovou. Hrozilo zabránění i železniční zastávky Ústí nad Orlicí – město, kde došlo několikrát ke srocení občanů, kteří se případnému hlubšímu záboru snažili zabránit. Železniční doprava v protektorátu se zcela podřídila německým úřadům a potřebám wehrmachtu, kdy trať do německého Slezska nabyla významu, neboť umožňovala nejkratší spojení Vídeň – Vratislav v dnešním Polsku.

Život v obklíčeném městě

Do Ústí přicházeli čeští utečenci z pohraničí, domů se vraceli demobilizovaní vojáci a město muselo řešit řadu sociálních a hospodářských problémů. Překročení hranice šlo pouze na propustku, přepravu do České Třebové a zpět zajišťovaly autobusy přes Řetovou, železniční spojení s Kyšperkem obnoveno až na začátku listopadu 1938. Ústí a zbylé okolní české obce nyní spadaly pod okresní úřad v Litomyšli. Pozitivních událostí bylo poskrovnu a světová válka začala zasahovat do života města stále výrazněji.

9. zastavení

Hylváty

Vesnice na obou březích řeky Třebovky je historicky ztotožňována s obcí Krátká Třebová k roku 1304. Nedaleké město Ústí mělo nad samostatnou vsí pravomoc vést pozemkové knihy. Kromě zemědělství a řady živností zde poskytovala pracovní příležitost továrna na hedvábné zboží Fridrich Pollak, kam docházeli i dělníci z okolí. Šlo o národnostně smíšenou obec s mírnou převahou německého obyvatelstva. Působil zde ryze český spolek – Sokol, po první světové válce zde vznikla česká menšinová škola.

Připojení k Ústí

Od roku 1919 usilovalo město Ústí nad Orlicí o připojení blízkých Hylvát. Po řadě jednání, která skončila až u nejvyššího správního soudu, došlo ke sloučení k 1. lednu 1925. Tím však byl vzájemný vztah zatížen mnoha těžce řešitelnými kompetenčními spory. Východisko nastalo až mnichovskou dohodou a připojením Hylvát k Říši. Po válce se objevovaly jisté tendence k osamostatnění, přesto byla tato obec natrvalo připojena k Ústí nad Orlicí.

V sudetské župě

Po odstoupení pohraničí připadly Hylváty společně s okolními německými obcemi pod okres Lanškroun, začleněného do vládního obvodu Opava v Říšské župě Sudety se sídlem v Liberci. Češi, kteří v pohraničí zůstali, byli diskriminováni v zaměstnání, děti ze smíšených manželství musely navštěvovat německé školy. V prvních měsících měli Češi problém s vydáváním propustek do zbytku republiky – museli žádat denně. Sítil tlak na české občany, aby se ze zabraných obcí vystěhovali. Místní němečtí antifašisté a jedinci, kteří se nepřipojili k podpoře nacistické strany, začali být okamžitě zatýkáni

10. zastavení

Brána do vnitrozemí

Ze tří stran bylo město Ústí obklíčeno říšskou hranicí, pouze západní úsek zůstal nezabrán – údolí Tiché Orlice s Kerharticemi, mezi Kubincovým kopcem a Andrlovým chlumem. Tímto koridorem také procházely jediné dvě volné silnice – do Vysokého Mýta přes Hrádek a do Litomyšle po severním úbočí Andrláku. Obyvatelé města tak měli velmi omezené možnosti někam vyrazit na procházku či delší výlet. Jako náhrada za oblíbené Orlické hory byly doporučovány jiné lokality ve vnitrozemí, především Vysočina.

Andrlův chlum

Městské lesy v okolí Křížové cesty se za války staly vyhledávaným cílem pro odpočinek ústeckých občanů. Klubu českých turistů se podařilo v roce 1940 dokončit výstavbu silnice až k vrcholu Andrlova chlumu a zároveň zde postavit turistickou útulnu – Janderovu chatu (dnes chata Hvězda). Od realizace rozhledny však muselo být upuštěno. Kapacita chaty však hned od začátku nestačila množství návštěvníků, proto došlo v roce 1941 k jejímu rozšíření a zároveň se poblíž vztyčila dřevěná triangulační věž upravena jako rozhledna.

Odsun – vysídlení – vyhnání

Tři slova pro jednu historickou událost, označující ukončení německého osídlení okolního kraje a pohraničních území v Československu. Za léta okupace se nahromadila zcela pochopitelná nenávist k německému obyvatelstvu. Poválečná doba si příliš nepřipouštěla nějaké měřítko individuální viny. Proti Němcům (zrádcům a kolaborantům nevyjímaje) byla přijata a uplatňována nemilosrdná opatření, jaká byla běžná v praxi okupačních úřadů.